

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes concept of the term the international private law and its functions.

In the basic part of the article the place of the international private law in modern legal system are considered.

In the conclusion the author comes to opinion, that the international private law plays a high role in national systems of the right which should be developed on the basis of the international norms.

Ш.Ё.Абдуқодиров
ТДЮИ тадқиқотчиси

**САВДО ЁКИ ВОСИТАЧИЛИК ФАОЛИЯТИ БИЛАН
ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА ШУҒУЛЛАНИШ
ЖИНОЯТИНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ
АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ**

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ 9-сессиясида таъкидлаб ўтганидек: “Юртимиздаги ўзгариш ва янгиланишлар жараёнининг кўлами кенгайиб, самарадорлиги ошиб боргани сари жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ва демократлаштириш зарурати тобора кўпроқ сезилмоқда.¹ Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи чақириқ 14- сессиясида ва иккинчи чақириқ 1-сессиясида сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларни эркинлаштиришга қаратилган стратегик Дастур қабул қилинди. Бу Дастур Ўзбекистон Республикасининг барча соҳаларини, жумладан, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик, саноат, қурилиш каби соҳалар билан бирга аҳолининг иқтисодий ва маънавий соҳаларининг ҳам тубдан янгиланишини, эркинлаштириш каби муносабатларни ривожлантириш ва ислоҳ қилишни таъқазо этади.

Давлатимиз томонидан тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва ҳимоя қилиш, уларга шарт-шароитлар яратишга оид бир нечта норматив ҳужжатлар қабул қилинишига қарамасдан, айрим шахслар бу соҳадаги жиноятларни содир қилишмоқда. Шундай жиноятлардан бири савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жинояти ҳисобланиди.

Жиноят объекти—бу жиноят қонуни билан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлардир.

Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жиноятининг (ЖК 188 модда) **умумий объектини** Жиноят кодексининг бошқа моддалари сингари Жиноят қонуни (Жиноят кодекси) билан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлар йиғиндиси ташкил этади.

Тадбиркорлик соҳасидаги жиноятларни тўғри квалификация қилиш жиноий тажовуз объектининг тўғри аниқланишига боғлиқ бўлиб, жиддий ёндашишни талаб этади.

Ушбу жиноятнинг **турдош объекти** ҳўжалик фаолияти соҳасидаги муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 188-моддасида назарда тутилган савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш **жиноятининг бевосита объекти**—қонунда белгилаб қўйилган рўйхатдан ўтиш ва савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланиш тартибидир. Профессор Р. К. Қобуловнинг фикрига кўра ушбу «жиноятнинг бевосита объекти савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланиш тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир»². М.Х.Рустамбаев ҳам бу борада ўхшаш фикр билдиради, унингча: савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда

¹ Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Тошкент: Ўзбекистон, 2002. 11-б.

² Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Тошкент: Адолат, 1997. 241-б.

шуғулланиш жиноятининг объекти «қонунда белгилаб қўйилган рўйхатдан ўтиш ва савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланиш тартибидир».¹

Ушбу жиноят шундай ижтимоий муносабатларга путур етказиши билан бирга, бир вақтнинг ўзида давлат бюджетининг солиқ тўловлари орқали шакллантириш борасидаги манфаатлари ва соф рақобатчилик принципининг бузилишига олиб келади. Демак, ушбу жиноятнинг қўшимча **бевосита объекти** давлат бюджетининг солиқ тўловлари орқали шакллантириш борасидаги ва хўжалик юритувчи субъектларнинг соф рақобат олиб боришдаги манфаатлари ҳисобланади.

С.Коровинскихнинг фикрича, ноқонуний тадбиркорлик билан шуғулланиш асосан номоддий характердаги зарарли оқибатни келтириб чиқаради, яъни ушбу ижтимоий хавфли қилмишнинг асосий бевосита объекти — тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишнинг ўрнатилган тартиби бўлиб, ўзида номоддийликни акс эттиради.²

Демак, юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш (ЖК 188-модда) жинояти **объектив томондан** савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда, яъни назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш мақсадида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланишда ифодаланади.

Қонунга хилоф савдо ёки воситачилик фаолияти деганда, назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш мақсадида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан шундай фаолиятни амалга ошириш тушунилади.³

Тадбиркорликнинг энг асосий моҳияти бу—унинг фойда олишга қаратилган фаолият эканлигидадир. Айнан «*фойда*» тушунчаси *ноқонуний тадбиркорликни квалификация қилишда катта аҳамият касб этади*.

Лекин, бу ерда қонуншунос томонидан ЖК 188-моддасининг диспозициясида назарда тутилган «анча миқдор», «кўп миқдор» ва «жуда кўп миқдор» тушунчалари нимага нисбатан белгиланганлиги юзасидан мавҳумлик юзага келади. Яъни, қонуншунос ушбу атамаларни ишлатиб нимани назарда тутмоқда? Жиноятчи томонидан ўзлаштирилаётган фойдаларими ёки у томонидан етказиладиган зарарнимми? Бу муаммо устида изланишлар олиб борган тадқиқотчилар томонидан ҳам айнан ушбу ноаниқликни бартараф этиш қилмишни квалификациясида ўта муҳим аҳамият касб этиши таъкидланади.⁴

Агар қонуншунос бу ерда айнан фойдани назарда тутган бўлса, унда у томонидан белгиланган «анча миқдор», «кўп миқдор» ва «жуда кўп миқдор» ларни аниқлашда айнан «соф фойда»ни ҳисобга олиш жиддий аҳамиятга эга. Бундан келиб чиқадиган бўлсак, ЖКнинг 188-моддаси диспозициясида кўрсатилган фойда тушунчаси айбдор томонидан ўзлаштирилган фақатгина соф фойдани ўз ичига қамраб олиши мумкин.

Юқорида таъкидлаганимиздек, соф фойда-бу тадбиркорнинг ялпи тушумидан махсулот ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ўзи томонидан сарф қилган барча ҳаражатларини чиқариб ташлангандан қолган қисмидир.

Агар қонуншунос зарарни назарда тутган бўлса, бу ҳолда бевосита фуқаролик қонунчилигига мурожаат этишга тўғри келади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 14-моддасида зарар тушунчаси берилган бўлиб, унга кўра, «зарар деганда, ҳуқуқи бузилган шахснинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган ҳаражатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек бу шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганида одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида қолиши мумкин бўлган, лекин ололмай қолган даромадлари (бой берилган фойда) тушунилади».⁵ Бундан келиб чиқадиган бўлсак зарар тушунчаси «ҳақиқий зарар» ва «бой берилган фойда»ни ўз ичига қамраб олади. Шу ўринда ҳақли савол туғилади, жиноят ҳуқуқидаги «зарар» категорияси фуқаролик ҳуқуқидаги «зарар» категориясини қамраб оладими? Ёки жиноят ҳуқуқидаги «зарар» категорияси фақатгина ўз ичига «бой берилган фойда»ни қамраб оладими? Бу хусусида жиноят ҳуқуқи мутахассислари ўртасида бу саволга ечим топишда яқдиллик мавжуд эмас. Масалан, рус олими Б. В. Волженкин ноқонуний тадбиркорлик фаолиятидан келиб чиқадиган зарар тушунчаси моҳиятида ҳақиқий зарар билан бирга бой берилган фойда ҳам намоён бўлади деб таъкидлайди.⁶ А.Г. Корчаген ва А.В. Щербаковлар эса зарар тушунчаси ҳақиқий зарарда ҳам ва ўз навбатида бой берилган фойдада ҳам намоён бўлишлигини эътироф этадилар.⁷ Бу борадаги фикрларни бошқа муаллифлар ҳам қўллаб-қувватлайди.⁸ Лекин, илмий адабиётда В.И.Тюнин юқоридаги фикрларга мутлақо қарама-қарши бўлган қарашни илгари суради, яъни у ноқонуний тадбиркорлик натижасида келиб чиқадиган зарарни фақатгина реал бўлиши ва ҳуқуқи бузилган томоннинг пул билан ўлчанадиган моддий воситаларини фактик йўқотишида ифодаланиши

сфере экономики. Указ. соч. С.7; Минская В. Уголовно-правовое обеспечение применения норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности // Уголовное право. 1999. №3. С.31.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Расмий нашр. Тошкент, 2003, 11-б.

⁶ Волженкин Б. В. Экономические преступления. СПб.: Изд. Юридический центр Пресс, 1999. С.91.

⁷ Корчагин А.Г., Щербаков А.В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты преступлений ... С.18.

⁸ Қаранг: Комментарий к Уголовному кодексу РФ: В двух томах. Т.2 / Под ред. О.Ф. Шишова. М.: ООО «Издательство Новая Волна», 1998. С.77; Комментарий к Уголовному кодексу РФ / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. М. Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М., 1998. С.386; Жалинский А.Э. Уголовная ответственность в сфере лицензирования // Закон. 2000. №1. С.115; Ларичев В.В. Объективная сторона незаконной предпринимательской деятельности. С.29.

¹ Рустамбаев М.Х. Жиноят ҳуқуқи (Махсус қисм): Дарслик. Тошкент: Ўқитувчи, 2003. 294-б.

² Коровинских С. Уголовная ответственность за незаконное предпринимательство // Российская юстиция. 2000. № 4. С.42–44.

³ М.Х. Рустамбаев. Жиноят ҳуқуқи (Махсус қисм)... 294-б.

⁴ Қаранг: Фабричный А.И. Некоторые проблемы определения ущерба от незаконной предпринимательской деятельности // Следователь. 2000. №1. С.7–10; Комментарий к Уголовному кодексу РФ. М.: Проспект, 1997. С.399; Ларичев В.В. Объективная сторона незаконной предпринимательской деятельности. Указ. соч. С.29; Корчаген А.Г., Щербаков А.В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты преступлений в банковской сфере. Указ. соч. С.115; Мурзаков С.И. Структура имущественного ущерба и квалификация преступлений в

лозимлигини таъкидлаган.¹ Ушбу фикрга қўшимча равишда Т.Устинованинг белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан фаолият билан шуғулланган юридик шахс билан бошқа корхона ва ташкилотларнинг иш юзасидан қилган муносабати натижасида уларнинг ушланиб қолingan моддий воситаларини ҳам киритиш лозимлиги тўғрисидаги фикрини келтириш мумкин.²

Шу ўринда бир қатор муаллифларнинг фикрларини алоҳида таъкидлаш жоиз, ноқонуний тадбиркорлик туфайли келиб чиқадиган жиноий оқибат моддий ҳарактерда бўлиши, лекин шу билан бирга шахсларнинг соғлиғи ёки ҳаётига шикаст етказиши ҳам қамраб олиши мумкин.³

Лекин бундай шикаст муайян зарарга кирмайди ва ноқонуний тадбиркорликнинг жиноят таркибини ташкил этмайди. Бизнингча, жиноят субъекти ўзининг ноқонуний тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мобайнида шахсларнинг ҳаёти ёки соғлиғига шикаст етказиши мумкинлигини кўра билса ва унга онгли равишда йўл қўйса, бундай қилмишлар ЖКнинг шахсларнинг ҳаёти ёки соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар билан қўшимча квалификация қилиниши лозим.

Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги жиноятлар устида тадқиқот олиб борган рус ҳуқуқшунос олими Н.А.Лопашенко рўйхатдан ўтмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш куйидаги ҳаракатларда содир этилиши мумкинлигини таъкидлайди:

а) шахс давлат рўйхатидан ўтказиш учун маҳаллий органларга мурожаат қилмасдан, юридик шахс тузмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганда ёки тижорат ташкилоти тузганда;

в) шахс тадбиркорлик фаолиятини рўйхатдан ўтказиш учун тегишли органга ҳужжатларни топширган, аммо қарор чиқишини кутмасдан фаолият билан шуғулланганда;

с) шахс давлат рўйхатидан ўтказиш рад қилинган (қонуний ёки ноқонуний) бўлса ҳам, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса.⁴

Жиноят кодексининг 188-моддасининг 1-қисми маъмурий преюдицияга эга бўлиб, бунда айбдор маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил ичида 188-модданинг 1-қисмида назарда тутилган шу ҳаракатларни яна содир этса, мазкур модданинг 1-қисми асосида жиноий жавобгарликка тортилади. Бундан шуни тушуниш мумкинки, шахс томонидан бундай ҳаракатлар илк бор содир этилганда жиноий жавобгарлик эмас, балки маъмурий жавобгарлик келиб чиқади. Бу ерда шунга алоҳида урғу бериш лозим, бу

ҳолат яъни айбдор муқаддам шундай қилмиши учун маъмурий жазога тортилганлиги **жиноят объектив томонининг зарурий белгиси** ҳисобланади. Ушбу зарурий белгининг қонун чиқарувчи томонидан мазкур нормага киритилиши қилмишни адолатли квалификация қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Лекин айнан шундай ижтимоий хавфли қилмишлар учун жиноий жавобгарликни назарда тутувчи бошқа айрим хорижий давлатлар, жумладан, Россия Федерацияси жиноят қонунчилигида барқарор тадбиркорлик фаолияти билан бир марталик савдо ёки воситачилик фаолиятларини фарқлаш бироз мавҳумроқ характер касб этади. Лекин бу мавҳумлиқни рус ҳуқуқшунос олими Н.А.Лопашенко шундай аниқлаштиришга ҳаракат қилади: «Қонуншунос ниманидир қандайдир вақт мобайнида амалга оширишни аниқлашувчи «фаолият» атамасини бекорга қўлламаган. Шунга мувофиқ, агар шахс фақат битта, масалан, савдо фаолияти билан шуғулланишни кўзламаган ҳолда бир марталик савдо операциясини амалга оширган тақдирда у Россия Жиноят кодексининг 171-моддаси асосида жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас, ҳатто, ушбу қилмиш оқибатида кўп миқдорда зарар етказилса ёки бунинг оқибатида кўп миқдорда фойда олинган бўлса ҳам⁵. Аммо, Н.А. Лопашенко томонидан Россия Федерациясининг 171-моддасига нисбатан берилган шарҳ (тўлдириш) бизнинг нуқтаи назаримизда унчалик тўлиқ ва аниқ эмас. Бу борада бизнинг қонуншунослар томонидан Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 188-моддаси 1-қисми билан квалификация қилишнинг зарурий белгиси сифатида маъмурий преюдициянинг киритилиши юқоридаги рус олимнинг нотўлиқ шарҳини яна ҳам ойдинлаштиргандир. Сабаби, Ўз.Р. ЖКнинг 188-моддасининг 1-қисмида «фаолият» атамаси билан бир қаторда уни яна ҳам тўлдириб, аниқлаштирувчи маъмурий преюдициянинг мавжудлиги юқоридаги фикримизга аниқ далил сифатида хизмат қилиши мумкин.

Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жинояти **формал таркибли** жиноят ҳисобланади. Яъни, айбдор рўйхатдан ўтмасдан савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланган пайтдан эътиборан жиноят **тамом бўлган деб ҳисобланади**.

Хуллас, қонунга хилоф равишда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш жинояти икки хил шаклда содир этилиши мумкин, яъни:

1) Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш (ЖК 188-модда);

2) Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш (ЖК 190-модда).

Лекин ноқонуний тадбиркорлик деб топиш учун юқоридаги битта шаклнинг мавжудлиги етарли ҳисобланади.

Шунингдек Жиноят кодекси 188-моддасининг номини ўзгартирилиши ушбу жиноятларни тўғри баҳолашга ёрдам беради (ИЛОВА-1), чунки эски тахрирдаги белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан савдо ёки воситачилик фаолияти билан шуғулланиш тушунчаси амалдаги қонунларимизда белгиланмаган ва бу иборанинг қўлланилиши мақсадга мувофиқ эмас, ушбу ибора ўрнига тадбиркорлик фаолияти тушунчасини киритиш мақсадга мувофиқдир. Зеро

¹ Тюнин В.И. Уголовная ответственность за незаконное предпринимательство (некоторые проблемы анализа и квалификации) // Следователь. 2000. №6. С.3.

² Қаранг: Устинова Т. Ответственность за незаконную предпринимательскую и банковскую деятельность // Законность. 1999. №7. С.18.

³ Бундай фикрларни жиноят ҳуқуқи соҳасидаги кўпчилик мутахассислар қўллаб-қувватлайди (Масалан, қаранг: Комментарий к Уголовному кодексу РФ: Т.2. С.77; Уголовное право. Особенная часть: Учебник // Под ред. А.И. Рарога. М.: Издательство «Триада, Лтд», 1996. С.154–157; Верин В.П. Преступления в сфере экономики. М.: Дело. 1999. С.62–64; Волженкин Б.В. Экономические преступления. С.95; Жалинский А.Э. Уголовная ответственность в сфере лицензирования. С.118).

⁴ Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности. (Комментарий к главе 22 УК РФ). Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. С.56.

⁵ Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности. С.57.

Ўзбекистон Республикаси “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасига кўра “Тадбиркорлик фаолияти (тадбиркорлик) - тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, таваккал қилиб ва ўз мулккий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускор фаолият” эканлиги белгиланган.

Амалдаги Жиноят Кодекси 188-моддасида жавобгарлик агар шахс белгиланган тартибда рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаб, яъни умуман рўйхатдан ўтмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганлик учун жавобгарлик белгиланган. Лекин шахс рўйхатдан ўтиш қоидаларини бузган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганлик учун жавобгарлик масаласини ЖК 188-моддаси ўз ичига қамраб олмаган. Жумладан: шахс белгиланган тартибда рўйхатдан ўтиб, рўйхатдан ўтганликни тасдиқловчи гувоҳнома олгач, маълум муддат ўтгандан сўнг ўз аризасига кўра гувоҳномани амал қилиш муддатини тўхтатиб қўйиши мумкин ёки бўлмаса гувоҳнома амал қилиш муддати тугаган бўлиши, ёхуд тадбиркор сифатида тугатилган бўлса ва шахс шундан сўнг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланса қилмиш ЖК 188-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Жиноий жазоларни либераллаштириш ва судланганлар сонини камайтириш мақсадида ЖК 188-модда биринчи қисми бўйича шахс ушбу қилмишни маъмурий жазо қўлланилгандан кейин кўп миқдорда ёки жуда кўп миқдорда содир этилганда жиноят сифатида квалификация қилиниши мақсадга мувофиқ, анча миқдорда неча марта содир қилишидан қатъий назар, шахснинг ҳаракатлари маъмурий жавобгарлик бўйича жазоланиши мақсадга мувофиқдир.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек жамият учун хавфли бўлмаган жиноятлар учун қамок, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари жазосини қўллагаслик ва кўпроқ жарима жазоси белгилаш мақсадга мувофиқдир, бу иқтисодий жазо айбдор шахсларга кўпроқ таъсир қилади ва бу давлат бюджетига пул маблағлари тушишига яқиндан ёрдам беради.

Шунингдек ЖК 188-моддаси иккинчи қисмига **илгари ушбу Кодекснинг 188, 189, 190-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан сўзларини киритиш бу ҳаракатларни аниқроқ квалификация қилишга яқиндан ёрдам беради.**

Резюме

В вводной части статьи автор характеризует преступления незаконной торговли или посреднической деятельности.

В основной части статьи автор рассматривает вопросы квалификации незаконной торговли или посреднической деятельности.

В заключении автор вносит конкретные предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства в указанной сфере.

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes crimes of illegal trade or intermediary activity.

In the basic part of the article the author considers questions of qualification of illegal trade or intermediary activity.

In the conclusion the author brings specific proposals on perfection of the operating criminal legislation in the specified sphere.